

10. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D1%82%D0%B2%D1%96%D1%8F>
11. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F>.
12. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0>
B0.
13. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0>.
14. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F>.
15. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D1%96%D1%8F>.
16. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0>
0.
17. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0>.
18. <https://uk.wikivoyage.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC>.

References

1. Bulashev A. YA. (2009), Sportivnyj turizm: ucheb. Har'kov : HGAFK, 332 s.
2. Mulyk K. V. (2015), Sportyvno-ozdorovchij turizm v systemi fizychnoho vykhovannia shkoliariv i studentiv : monohrafiia. Kh. : FOP Brovin A.V., 418 s.
3. Prudnikova M.S. (2011), Pobudova trenuvalnogo protsesu yunykh velosypedystok 12-15 rokov v period stanovlennia SBTs: avtoref. dys. na s. vchen. stupenia kand. nauk z fiz. vykh.: 24.00.01, Kharkiv : KhDAFK, 24 s.
4. Sportyvniy turizm. Navchalna prohrama dla dytiacho-yunatskykh sportyvnykh shkil ta navchalnykh zakladiv sportyvnoho profilu [pod red. V.M. Zihunova, S.O. Yermakova, Yu.Iu. Prokopenko. Prohrama obhovorena ta ukhvalena Vykonkomom Federatsii sportyvnoho turizmu Ukraine. protokol №18 vid 20.05.2017 r.]. Kyiv. 2017. 49 s.
5. Timoshenko L. O., K. V. Labartkava. Sportivnij turizm : navch. posib. dlya stud. vishch. navch. zakl. fiz. vihovannya i sportu : u 2 ch. L. : LDUFK, 2012. 150 s.
6. <http://www.tlib.ru/>.
7. https://infotour.in.ua/senin_pril05.htm.
8. <https://kzref.org/velosipednij-turizm-v2.html>.
9. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F>.
10. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D1%82%D0%B2%D1%96%D1%8F>.
11. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F>.
12. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0>
B0.
13. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0>.
14. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F>.
15. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D1%96%D1%8F>.
16. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0>
0.
17. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0>.
18. <https://uk.wikivoyage.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC>

DOI 10.31392/NPU-nc.series15.2022.5(150).28

Шанковський А. З.

**кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент
доцент кафедри фізичного виховання і спорту, міжнародний майстер з шахів
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Улізько В. М.**

**кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри фізичного виховання і спорту,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Бойчук Р. І.,**

**кандидат наук з фізичного виховання і спорту,
доцент кафедри фізичного виховання і спорту,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу**

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ШАХІСТІВ

Із розвитком сучасних технологій з кожним днем все більшої популярності набуває шаховий спорт. Шахи сприяють розвитку концентрації уваги, вмінню долати труднощі, планувати власні дії, логічно мислити тощо. Оскільки у грі в шахи виявляються якості людської особистості, їх використовують як модель для наукових досліджень у психології та педагогіці. Система шахових занять, виявляючи та розвиваючи індивідуальні здібності, формуючи прогресивну спрямованість особистості, сприяє загальному розвитку та вихованню юного покоління. Їх також використовують для моделювання систем штучного інтелекту. Питання підготовки шахістів і постійного вдосконалення потребують уваги спортсменів і тренерів. Тільки при правильному підході до тренувального процесу

можливий ефективний результат. В статті описано класифікація шахістів за рейтингом, розрядами і званнями. Також розглянуто підготовку шахістів в сучасних реаліях.

Ключові слова: розряд, звання, рейтинг, підготовка, тренування, вдосконалення, аналіз.

Shankovskyi A., Ulizko V., Boichuk R. Ways to improve chess training. With the development of modern technologies, chess sports are becoming more and more popular every day. Chess contributes to the development of concentration of attention, the ability to overcome difficulties, to plan their own actions, to think logically. They are also used to model artificial intelligence systems. As the game of chess manifests the qualities of the human person, they are used as a model for scientific research in psychology and pedagogy. The system of chess classes, identifying and developing personal abilities, forming a progressive orientation of the personality, contributes to the general development and education of the younger generation. Study of possibility of improvement of training process in chess sport on the basis of targeted study of professionally significant intellectual functions of chess players - one of worthy tasks of specialists in the field of medicine, regardless of specialization. They are also used to model artificial intelligence systems. The training of chess players and continuous improvement require the attention of athletes and coaches. Only with the right approach to the training process can an effective result be possible. The use of modern computer technology greatly expands the trainer's ability to train athletes. With the use of chess computer programs, it becomes possible to carry out more detailed information-retrieval, training and play functions, develop skills and skills of chess skill athlete at all stages of the chess game. Also, their use will help to carry out the optimal search for sparring partners on game portals, to conduct distance training and get operational information. The article describes the classification of chess players by rating, ranks and ranks. Also considered the training of chess players in modern realities. Modern trainers and chess players in the constant search for new effective chess books and computer programs to improve the technique of training.

Key words: rank, training, training, improvement, analysis.

Постановка проблеми. Сьогодні шахи одна із найпопулярніших інтелектуальних ігор, в неї грають мільйони людей по всьому світу. Така популярність виникла тому, що шахи включають в себе елементи мистецтва, науки і спорту. Гра не містить прихованої інформації [1]. Шахи пройшли довгий шлях. Історія шахів налічує не менше півтори тисячі років. У міру розвитку та просування гри у різні країни її правила видозмінювалися, шахам присвоювалися магічні і навіть лікувальні властивості. Про шахи написано багато художніх творів. Про цю гру сказано, що вона подібно до музики, або будь-якого іншого мистецтва, здатна робити людину щасливою» [2]. Стає очевидним, що для будь-якого члена суспільства, шахи є ідеальною лабораторією для обробки процесу ухвалення рішення й відмінним засобом виховання волі та характеру.

Гра у шахи в силу свого обмеженого масштабу є дуже зручною моделлю для відпрацювання навичок прийняття рішень. Вона вчить бути терплячим, посидючим, наполегливим у досягненні поставленої мети. Шахи допомагають виробити у собі працездатність, вміння вирішувати логічні завдання за умов дефіциту часу, тренують пам'ять, вчать самодисципліни [9]. Завдяки цьому, шахові уроки вже введені не тільки в загальноосвітніх школах, а й закладах вищої освіти України та Європи.

Аналіз останніх публікацій. Система шахових занять, виявляючи та розвиваючи індивідуальні здібності, формуючи прогресивну спрямованість особистості, сприяє загальному розвитку та вихованню юного покоління. Очевидно, що майбутнє цієї гри визначається розвитком дитячо-юнацьких шахів [7].

Однак, як зазначає Хаєцький Р. [10], багато питань підготовки шахістів у дитячому та юнацькому віці мало вивчені на сьогоднішній день. На думку фахівців практично відсутні дослідження та науково-обґрунтовані технології підготовки юних спортсменів з використанням шахових програм та системи "Інтернет", незважаючи на появу необхідної матеріально-технічної бази для впровадження нових інформаційних технологій у систему спортивної підготовки шахістів. Відповідно до їхніх спостережень, переважна більшість молодих шахістів закінчує активні заняття шахами в 15-16-річному віці, досягнувши рівня 1-го розряду чи звання кандидата у майстри спорту. Це перешкоджає подальшому вдосконаленню спортивної майстерності шахістів [9, 10].

У цьому розумінні Височіна Н. Л. [8], вказує на необхідність пошуку шляхів, що дозволяють юним спортсменам середнього та старшого шкільного віку виконувати нормативи майстра та міжнародного майстра спорту з шахів, характерні для зони перших великих успіхів на етапі спортивного вдосконалення. Це зберегло б для шахів багато талановитих висококваліфікованих спортсменів і сприяло подальшому розвитку шахів.

Переконаливим є погляд знаних авторитетів у цій галузі [1, 3, 10], які стверджують, що використання сучасних комп'ютерних технологій суттєво розширює можливості тренера у підготовці спортсменів. Із використанням шахових комп'ютерних програм стає можливим більш детальне здійснення інформаційно-пошукових, навчальних та ігрових функцій, розвиток умінь та навичок шахової майстерності спортсмена на всіх стадіях шахової партії. Також їхнє використання допоможе здійснити оптимальний пошук спаринг-партнерів на ігрових порталах, проводити дистанційне тренування та вчасно отримати оперативну інформацію. Додаткове застосування електронних баз могло б допомогти вирішенню найважливішого завдання етапу спортивного вдосконалення – забезпечити високе володіння технікою шахової гри, оперативно усувати помилки попередніх етапів підготовки та розвинути мислення юних шахістів.

Із вищевикладеного випливає, що проблема вдосконалення процесу підготовки шахістів на різних етапах багаторічного спортивного вдосконалення є актуальною і своєчасною. Це зумовило постановку мети дослідження.

Мета – визначити педагогічні умови покращення процесу підготовки шахістів.

Методи: аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури, програмно-нормативних документів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні соціальні функції спорту повною мірою притаманні класичним шахам. Проте, їхня еталонна функція визначає не рухові можливості людини (швидкість бігу, висота або довжина стрибка тощо), а розумові (швидкість та точність обробки інформації) [4]. Фізіологія та медицина історично та, по суті, мали очевидні можливості оптимізації рухових функцій людини для забезпечення спортивних успіхів. Дослідження можливості вдосконалення тренувального процесу у шаховому спорті на основі цілеспрямованого вивчення професійно значимих інтелектуальних функцій шахістів – одне з гідних завдань спеціалістів у галузі, незалежно від спеціалізації [2].

Для того, щоб визначити стратегію підготовки шахістів, слід, на наш погляд, розглянути систему класифікації. В неї входять розряди, звання і рейтинг гравців:

1. Безрозрядник – початківець, який вивчив ходи. Без рейтингу. Це період від знайомства з шахами, вивченням правил до виконання 4 розряду. Початківець знає правила і вміє робити ходи, проте стратегічні і тактичні знання в шахах ще тільки формуються.

2. Четвертий розряд отримує рейтинг 1300. Щоб виконати розряд, потрібно зіграти в спеціальному турнірі, в якому є "норма" (норма 4 розряду - 55% набраних очок з четверторозрядниками і 75% очок з безрозрядниками). Для виконання потрібно володіти певними тактичними і стратегічними знаннями. В ендшпілі вміти ставити мат ферзем, турую, двома слонами. Розуміти базові поняття, як діяти в міттельшпілі (посилення фігур, активність, захист та інше). Володіти базовими дебютними принципами (розвиток фігур, захоплення центру, безпека короля і т. д.). Виконують 4 розряд приблизно через 3-6 місяців підготовки. В залежності від багатьох факторів (інтенсивності підготовки, індивідуальних особливостей, участі в змаганнях та інші).

3. Третій розряд - рейтинг 1500. Характеризується загалом більшими стратегічними та тактичними знаннями, ширшим дебютним репертуаром, більш об'ємними знаннями в міттельшпілі, а також кращою технікою гри в ендшпілі.

4. Другий розряд - рейтинг 1700. Другорозрядник, зазвичай, володіє досить широкою шаховою термінологією та знаннями (знає назви та вміє розігрувати багато дебютів, може назвати та пояснити багато тактичних прийомів, стратегічних ідей тощо).

5. Перший розряд – рейтинг 1900. Досить майстерний шахіст, за плечима якого не один турнір з шахів. Характеризується непоганими знаннями в усіх стадіях шахової партії. Іноді виконують перший розряд за 1-3 роки підготовки, а іноді не стають ним і за все життя. Шостий чемпіон світу з шахів, Михайло Ботвинник, говорив, що за умови правильно побудованої підготовки, будь-кого можна довести до першого розряду.

6. Кандидат у майстри спорту (КМС) – рейтинг 2100. Найвищий розряд в шахах тому, що всі вищі досягнення називаються званнями. КМС не просто вміє грати в шахи, а робить це добре. Трапляється, що кандидати у майстри спорту виграють різноманітні шахові змагання, іноді навіть чемпіонати області.

7. Майстер Фіде (Master fide) - рейтинг 2300 (elo). Це звання отримати найлегше з усіх. Потрібно досягнути міжнародного рейтингу 2300 (elo) і через федерацію шахів України відправити необхідні документи на присвоєння у ФІДЕ (Міжнародна федерація шахів).

8. Майстер спорту (National master). В Україні рейтинг 2325 (український рейтинг). Щоб виконати це звання потрібно в одному турнірі зіграти мінімум з 6 майстрами спорту (набрати з ними мінімум 55% очок), а решту партій зіграти з КМС (набрати 75% очок, чи більше).

9. Міжнародний майстер (International master, IM). Рейтинг 2400 (міжнародний рейтинг "elo"). Можна виконати в Міжнародних турнірах і турнірах "Оупенах". Потрібно зіграти з представниками мінімум 3 країн, також мінімум з трьома міжнародними майстрами, чи гросмейстерами і при тому набрати певну кількість очок, щоб була "норма" (норма залежить від рейтингу та звання суперників, приблизно може бути 6 очок з 9 можливих, може бути 7). Для виконання звання міжнародного майстра потрібно 3 рази виконати "норму", досягнути рейтингу 2400 (elo) і через національну федерацію подати необхідні документи у міжнародну федерацію шахів для присвоєння звання.

10. Міжнародний гросмейстер (Grandmaster, GM) - найвище шахове звання. Рейтинг 2500 (міжнародний рейтинг "elo"). Можна виконати в Міжнародних турнірах і турнірах "Оупенах". Потрібно зіграти з представниками мінімум 3 країн, також мінімум з трьома міжнародними гросмейстерами і при тому набрати певну кількість очок, щоб була "норма" (норма залежить від рейтингу та звання суперників, приблизно може бути 6 очок з 9 можливих, може бути 7). Для виконання звання міжнародного гросмейстера потрібно 3 рази виконати "норму", досягнути рейтингу 2500 (elo) і через національну федерацію подати необхідні документи у міжнародну федерацію шахів для присвоєння звання [1].

Для досягнення високих розрядів і звань у шахах потрібно правильно організувати навчально-тренувальний процес. Сучасні тренери і шахісти в постійному пошуку нових ефективних шахових книг та комп'ютерних програм, щоб покращити методику підготовки. Не існує однієї книги, одного варіанту, дебюту, тренувального табору, що зробить із шахіста чемпіона. Щоб розвиватись в шахах потрібно працювати, як з тренером так і самому, систематично і завжди за індивідуальним підходом та системою. Те що працює в одного – не працює в іншого. З кожним днем все більшої популярності набувають книги, що написали тренери. В тренерів зазвичай якісні практичні завдання, опис позицій, зрозуміло і вдало підібрані приклади [2].

Шахова партія ділиться на 3 стадії: дебют, міттельшпіль і ендшпіль. Учням потрібно поєднувати тренування і займатися всіма стадіями шахової гри. Тільки в окремих випадках, за вказівкою кваліфікованих тренерів, можна приділити увагу більш детальному вивченню якоїсь стадії гри. В сучасному світі всі шахісти "універсали". Тобто чудово орієнтуються у всіх стадіях шахової гри, незалежно від того, якого характеру позиція (стратегічна, чи тактична). Це означає, що працювати потрібно і над дебютом, і над міттельшпілем, і над ендшпілем. Як саме у відсотках і в часі розподілити заняття залежить від цілей, що стоять перед вами. Якщо ви хочете стати чемпіоном області, то ваша система підготовки не мусить бути такою ж насиченою як чемпіона Європи.

Заняття шахами повинні бути регулярними. В залежності від віку і цілей, які стоять перед шахістом, тривалість корегується індивідуально:

- 5-8 років - 20-45 хв, 2-7 разів на тиждень;
- 8-12 років 45-300 хв 2-7 разів на тиждень;
- 12-16 років 60-480 хв 2-7 разів на тиждень;
- 16-20 років 60-600 хв 2-7 разів на тиждень [11].

Методика навчання шахової гри відбувається за принципом "від простого до складного". Це означає, що спочатку більший акцент слід поставити на ендшпіль, тому що на шахівниці мала кількість фігур і учневі буде простіше сприймати навчальний матеріал та з кожним заняттям поступово збільшувати на дошці кількість фігур. Проте, не слід забувати і про початкову стадію партії – дебют. З перших занять слід пояснити учневі основні принципи і закономірності дій в дебюті (захоплення, або боротьба за центр, розвиток фігур, безпека короля, слідкувати і реагувати на дії суперника і т.д.) [6].

Регулярні тренування в шахах повинні відбуватися у 3 напрямках: теоретичний, практичний і фізичний.

Штатнов В. зазначає, що в теоретичному напрямку основний акцент потрібно поставити на дебютну підготовку. Бажано підібрати кілька дебютів, які нам подобаються і добре їх вивчити (вивчити теорію варіанту, подивитись як у тому, чи іншому варіанті грають елітні шахісти, які вони застосовують плани, ідеї, тощо). Варто також регулярно працювати над вивченням міттельшпілю (розв'язувати комбінації, розглядати плани гри і вивчати типові ідеї). А також не забувати і про ендшпіль (тут потрібно хоча б ознайомитись із найбільш поширеними закінченнями і типовими позиціями).

б) практичний напрямок. Слід регулярно грати не тільки на змаганнях, а й на тренуваннях, щоб підтримувати спортивну форму. Теоретична підготовка звичайно важлива, та потрібно її використовувати на практиці (приймати участь в змаганнях, або хоча б тренувальних турнірах, можна грати онлайн на ігрових платформах). В сучасних умовах досить популярними стали онлайн шахи через ігрові платформи (лічес, ческом, та ін.). Для багатьох любителів шахів це чудова можливість підтримувати себе в формі, не зважаючи на різні буденні, чи робочі складності. Однак ніщо не замінить "живої" гри в шахи, коли ми можемо зробити хід на справжній дерев'яній дошці і побачити всі емоції суперника.

в) фізичний напрямок. Для шахіста важлива і фізична підготовка. Для того, щоб швидко і якісно думати, ми повинні бути бадьорими і в хорошій формі. На фоні втоми кількість помилок різко збільшується. Щоб бути в тонусі і підтримувати хорошу фізичну форму потрібно регулярно займатись фізичними вправами, а цьому сприяють ігрові та циклічні види спорту. В шахах дуже важлива концентрація, ми повинні діяти швидко і точно. Тому якщо ви погано себе почувате – результати будуть нижчі [12].

Сучасний шахіст постійно працює над своїм вдосконаленням і усуненням помилок. Для цього часто застосовують аналіз партій елітних шахістів, а також аналіз власних партій. Кажуть, що краще один раз побачити, ніж сто раз почути. В цьому випадку це дійсно так. Переглядаючи як грає Магнус Карлсен, Василь Іванчук, Руслан Пономарьов, чи будь-який інший висококваліфікований шахіст, ми зможемо багато чого навчитись цікавого, нового і головного корисного [5].

На прикладі аналізу своїх партій, ми можемо суттєво покращити рівень своєї підготовленості. Тільки працюючи над своїми помилками можна стати сильнішими і кращими. Важливо також розуміти з якої причини ці помилки були зроблені, і як потрібно було діяти правильно. Аналізувати партії потрібно спочатку самому, потім із тренером, пізніше з комп'ютерними програмами. Кожна партія повинна бути проаналізована [7].

Висновок. Підготовка в шахах потребує постійної і якісної роботи шахістів, тренерів, організаторів, науковців, шахових клубів і всіх причетних до вдосконалення шахістів. Завдяки постійному розвитку комп'ютерних технологій вдосконалюється і методика підготовки, тому важливо регулярно працювати над підвищенням кваліфікації і покращенням підготовки шахістів. Для досягнення високих розрядів і звань у шахах потрібно правильно організувати навчально-тренувальний процес. Сучасні тренери і шахісти в постійному пошуку нових ефективних шахових книг та комп'ютерних програм, щоб покращити методику підготовки.

Перспективи подальших досліджень лежать у площині подальшого пошуку шляхів вдосконалення майстерності шахістів шляхом використання сучасних комп'ютерних технологій.

Література

1. Білецький О. І. Шахи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Нац. техн. ун-т України "Київ. політехн. ін-т". - К. : Знання України, 2005. 104 с.
2. Білецький О. Шахова творчість як процес і діяльність. Теорія і методика фізичного виховання і спорту, 2004. № 2. С. 3–7.
3. Височіна Н. Л. Вплив рівня мотивації на успішність змагальної діяльності шахістів високої кваліфікації . Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2009. № 3. С. 84–86.
4. Височіна Н. Л. Психологічні особливості спортивної діяльності шахістів. Теорія і методика фізичного виховання і спорту, 2007. № 4. С. 104–107.
5. Височіна Н. Л. Самооцінка спортсменів-шахістів та її психокорекція // Матеріали XIV міжнар. наук. конгресу [«Олімпійський спорт і спорт для всіх»]. – К., 2010. – С. 430.
6. Основи гри в шахи : навч. посіб. / О. О. Малімон, Н. Я. Захожа, А. Я. Вольчинський; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. - Луцьк : Вежа-Друк, 2016. - 167 с. - Бібліогр.: с. 140-142
7. Ромашов А. Путівник по шахових ендшпілях. Львів: Укр. акад. друкарства, 2017. 80 с.
8. Самооцінка кваліфікованих шахістів та її вплив на результати спортивної діяльності : автореф. дис. канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.01 / Н. Л. Височіна; Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. - К., 2011. - 20 с.

9. Семизорова В., Духновська О., Пащенко Л. Мудрі шахи: програма та методичні рекомендації з навчання дітей старшого дошкільного віку гри в шахи. Тернопіль: мандрівець, 2015. 73 с.
10. Хаєцький Р. Новітні технології в методиці дебютної підготовки юних шахістів високої кваліфікації. Теорія і методика фіз. виховання і спорту, 2007. № 4. С. 33–36.
11. Шанковський А.З. Навчання оперативному мисленню шахістів-спортсменів: методичні рекомендації. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2013. 25 с.
12. Штанов В. Шляхи підвищення розумової працездатності шахістів. Теорія і методика фіз. виховання і спорту. - 2003. - № 1. - С. 55–57.

References

1. Bilec'kij O. I. Shakhi : navch. posib. dlia stud. vishch. navch. zakl. / Nac. tekhn. un-t Ukraini "Kiv. politekhn. in-t". - K. : Znannia Ukraini, 2005. 104 c.
2. Bilec'kij O. Shakhova tvorchist' iak proces i diial'nist'. Teoriia i metodika fizichnogo vikhovannia i sportu, 2004. vol. 2. S. 3–7.
3. Visochina N. L. Vpliv rivnia motivacii na uspishnist' zmagal'noi diial'nosti shakhistiv visokoi kvalifikacii . Teoriia i metodika fizichnogo vikhovannia i sportu. 2009. vol. 3. S. 84–86.
4. Visochina N. L. Psikhologichni osoblivosti sportivnoi diial'nosti shakhistiv. Teoriia i metodika fizichnogo vikhovannia i sportu, 2007. vol. 4. S. 104–107.
5. Visochina N. L. Samoocinka sportsmeniv-shakhistiv ta ii psikhokorekciia // Materiali XIV mizhnar. nauk. kongresu [«Olimpijs'kij sport i sport dlia vsikh»]. – K., 2010. – S. 430.
6. Osnovi gri v shakhi : navch. posib. / O. O. Malimon, N. Ia. Zakhosha, A. Ia. Vol'chins'kij; Shkhidnoievrop. nac. un-t im. Lesi Ukrainki. - Luc'k : Vezha-Druk, 2016. - 167 c. - Bibliogr.: s. 140-142
7. Romashov A. Putivnik po shakhovikh endshpiliakh. L'viv: Ukr. akad. drukarstva, 2017. 80 s.
8. Samoocinka kvalifikovanikh shakhistiv ta ii vpliv na rezul'tati sportivnoi diial'nosti : avtoref. dis. kand. nauk z fiz. vikhovannia i sportu : 24.00.01 / N. L. Visochina; Nac. un-t fiz. vikhovannia i sportu Ukraini. - K., 2011. - 20 c.
9. Semizorova V., Dukhnovs'ka O., Pashchenko L. Mudri shakhi: programa ta metodichni rekomendacii z navchannia ditej starshogo doshkil'nogo viku gri v shakhi. Ternopil': mandrivec', 2015. 73 s.
10. Khaiec'kij R. Novitni tekhnologii v metodici debutnoi pidgotovki iunikh shakhistiv visokoi kvalifikacii. Teoriia i metodika fiz. vikhovannia i sportu, 2007. vol. 4. S. 33–36.
11. Shankovs'kij A.Z. Navchannia operativnomu mislenniu shakhistiv-sportsmeniv: metodichni rekomendacii. – Ivano-Frankivs'k: IFNTUNG, 2013. – 25 s.
12. Shtanov V. Shliakhi pidvishchennia rozumovoi pracezdatnosti shakhistiv. Teoriia i metodika fiz. vikhovannia i sportu. - 2003. - vol. 1. - S. 55–57.